ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ASARLARIDA SHAXS VA TARIX MUNOSABATI TALQINI

Umurzakov Bunyodjon Ibragimovich
Surxondaryo viloyati, Podpolkovnik

Received: 09.02.2026
Revised: 10.02.2026
Accepted: 11.02.2026

Kalit so‘zlar:
Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma, shaxs va tarix, tarixiy xotira, memuar, muallif pozitsiyasi, badiiy talqin, tarixiy tafakkur.

Annotatsiya. Mazkur tezisda Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida shaxs va tarix munosabatining badiiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda “Boburnoma” misolida tarixiy voqealarning muallif xotirasi, ruhiy kechinmalari va baholari orqali qanday ma’nolantirilishi yoritiladi. Bobur tarixni xolis xronika tarzida emas, balki ishtirokchi shaxs tajribasi asosida talqin qiladi. Asarda shaxsiy hayot, siyosiy jarayon va taqdir omillari o‘zaro bog‘liq holda berilib, tarix inson faoliyati maydoni sifatida namoyon bo‘ladi. Natijada Bobur merosi tarixiy manba bilan badiiy tafakkur uyg‘unlashgan o‘ziga xos memuar-adabiy hodisa ekani aniqlanadi.

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zbek va jahon adabiy-madaniy merosida betakror shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. U nafaqat yirik davlat arbobi va sarkarda, balki chuqur mushohadali adib hamdir. Bobur ijodining markazida inson va tarix o‘rtasidagi murakkab munosabatlar masalasi turadi. Uning asarlarida tarix oddiy voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki shaxs kechinmalari, qarashlari va baholari orqali talqin etilgan ma’naviy jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois Bobur merosini o‘rganishda tarixiylik va subyektivlikning o‘zaro aloqasini aniqlash muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bobur yashagan davr siyosiy beqarorlik, hukmronlik uchun kurashlar va hududiy o‘zgarishlarga boy bo‘lgan. Ana shu tarixiy sharoit muallifning dunyoqarashi va yozish uslubiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. U voqealarni oddiy tarixchi singari xolis qayd etmaydi, balki shaxsiy tajribasi va ruhiy holati bilan bog‘liq holda tasvirlaydi. Natijada tarixiy hodisalar insoniy kechinmalar bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos badiiy-tarixiy matnni yuzaga keltiradi. Bu jihat Bobur asarlarini an’anaviy tarixiy yilnomalardan ajratib turadi. Ayniqsa “Boburnoma”da muallif voqea markazida turadi: u ham kuzatuvchi, ham ishtirokchi, ham baholovchi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu hol tarixni shaxsiy xotira va tafakkur orqali anglashga olib keladi. Bobur voqealarni bayon etar ekan, ularning sabab va oqibatlarini faqat siyosiy omillar bilan izohlamaydi, balki insoniy fazilatlar, iroda, omad va ruhiy holat bilan ham bog‘laydi. Natijada tarixiy jarayon muallif shaxsiyati orqali ma’nolantiriladi.

Bobur ijodida shaxs va tarix munosabati faqat memuar xarakterida emas, balki falsafiy mazmunda ham namoyon bo‘ladi. Muallif o‘z hayoti va faoliyatini keng tarixiy makon bilan bog‘lab, insonning tarixdagi o‘rnini anglashga intiladi.

Bu jarayonda shaxs tarixni yaratadimi yoki tarix shaxsni shakllantiradimi degan savol badiiy shaklda ifodalanadi. Bobur qarashlarida bu ikki omil o‘zaro bog‘liq holda tasvirlanib, tarixiy jarayon va inson taqdiri bir butun hodisa sifatida talqin qilinadi. Mazkur tezisning maqsadi — Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida shaxs va tarix munosabatining badiiy talqinini aniqlash, muallif tafakkurida tarixiy haqiqat qanday shakllanishini ko‘rsatishdan iborat. Tadqiqotda matnning memuar xususiyatlari, muallif pozitsiyasi va voqealarga berilgan baholar o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi. Shu orqali Bobur merosining tarixiy manba bilan badiiy tafakkur o‘rtasidagi o‘ziga xos o‘rni ilmiy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Zahiriddin Muhammad Bobur merosi o‘zbek adabiyotshunosligi va tarixshunosligida keng o‘rganilgan manbalardan biridir. Uning asarlarini tadqiq etish jarayoni turli davrlarda turlicha metodologik yondashuvlar asosida olib borilgan bo‘lib, ayniqsa “Boburnoma” tarixiy hujjat, memuar va badiiy matn sifatida alohida e’tibor qozongan. Shaxs va tarix munosabatini o‘rganishda mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish ushbu tezisning nazariy asosini belgilaydi. Bobur haqidagi dastlabki ilmiy tadqiqotlar asosan tarixiy-biografik xarakterga ega bo‘lib, muallif faoliyati siyosiy voqealar doirasida yoritilgan. Bu yo‘nalishdagi ishlar “Boburnoma”ni tarixiy manba sifatida baholab, undagi voqealar ketma-ketligini aniqlash va tarixiy haqiqatni tiklashga qaratilgan. Tadqiqotchilar Bobur bayon qilgan voqealarni boshqa tarixiy manbalar bilan solishtirib, ularning ishonchlilik darajasini tekshirganlar. Natijada asar real tarixiy voqealarni yorituvchi muhim hujjat sifatida e’tirof etilgan. Biroq bunday yondashuvda muallifning subyektiv qarashlari va badiiy tafakkuri yetarli darajada tahlil qilinmagan. Keyingi bosqichda adabiyotshunoslik yondashuvi kuchayib, “Boburnoma” memuar-adabiy asar sifatida o‘rganila boshlandi. Bu tadqiqotlarda muallifning shaxsiy kechinmalari, ruhiy holati va voqealarga berilgan baholariga e’tibor qaratildi. Olimlar Bobur tarixni bevosita kuzatuvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida tasvirlaganini ta’kidlaydilar. U voqealarni xolis qayd etish bilan birga ularni anglashga, sabablarini tushuntirishga intiladi. Natijada tarixiy faktlar muallif tafakkuri orqali talqin qilinadi. Bu yondashuv shaxs va tarix o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatishga imkon beradi.

Sharqshunoslikda olib borilgan qiyosiy tadqiqotlarda “Boburnoma” boshqa sharq memuarlari bilan solishtiriladi. Bu ishlarda asar tarixiy yilnoma emasligi, balki shaxsiy xotira asosida yaratilgan badiiy-tarixiy matn ekani qayd etiladi. Tadqiqotchilar muallifning voqealarni tanlab berishi, ayrim holatlarni kengroq, boshqalarini qisqaroq bayon etishi uning tarixni individual idrok etishiga bog‘liq ekanini ta’kidlaydilar. Demak, Bobur tarixni obyektiv voqelik sifatida emas, balki shaxsiy tajriba orqali anglangan haqiqat sifatida tasvirlaydi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa asar konseptual tahlil asosida o‘rganila boshladi. Bu yondashuv muallif pozitsiyasi, nutq uslubi va tasvir prinsiplari orqali tarixiy tafakkur modelini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotchilar “Boburnoma”da voqea bayoni bilan muallifning o‘zini anglash jarayoni parallel rivojlanishini ko‘rsatadilar. Shaxs o‘z hayotini yozar ekan, ayni paytda tarixiy davrni ham talqin qiladi. Shu sababli asar nafaqat tarixiy xotira, balki muallifning o‘zini idrok etish shakli sifatida baholanadi.

Pedagogik va madaniy tadqiqotlarda Bobur merosi tarixiy ongni shakllantiruvchi manba sifatida ko‘riladi. Unda muallifning rostgo‘yligi, voqealarni bezamasdan bayon etishi va o‘z kamchiliklarini tan olishi alohida qadrlanadi. Biroq bunday ishlarda ko‘proq tarbiyaviy xulosalar ustun bo‘lib, shaxs va tarix munosabatining badiiy mexanizmi yetarlicha ochilmaydi. Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Bobur merosi tarixiy manba va memuar sifatida keng o‘rganilgan, ammo undagi shaxs va tarix o‘rtasidagi murakkab badiiy aloqalar hali to‘liq yoritilmagan. Mazkur tezis aynan shu jihatni aniqlashga qaratilib, tarixiy voqelikning muallif tafakkuri orqali qanday ma’nolantirilishini kompleks tahlil qilishni nazarda tutadi.

Tadqiqot muhokamasi. Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida shaxs va tarix munosabati murakkab va ko‘p qatlamli badiiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Muallif tarixni tashqi voqealar majmui sifatida emas, balki inson hayoti bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida tasvirlaydi. Shu sababli “Boburnoma”da tarixiy hodisalar muallif kechinmalari, ruhiy holati va qarashlari bilan uyg‘un holda beriladi. Natijada tarix subyektiv xotira orqali anglangan haqiqatga aylanadi. Bobur o‘zini voqealar markaziga qo‘yadi, ammo bu markazlashuv shaxsiy maqtov yoki ulug‘lash shaklida emas. Aksincha, muallif o‘z yutuq va xatolarini ochiq tan oladi, muvaffaqiyat va mag‘lubiyatlarni birdek qayd etadi. Bu hol tarixiy voqelikni bezashdan voz kechish, uni insoniy tajriba orqali anglashga intilish bilan izohlanadi. Natijada tarix muallif hayoti orqali ma’nolantiriladi: har bir voqea shaxsiy qaror, ruhiy holat yoki tasodif bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Demak, tarixning borishi inson irodasi va tashqi sharoit o‘rtasidagi doimiy munosabat sifatida ko‘rsatiladi.

Asarda voqealar bayoni bilan muallifning o‘zini anglash jarayoni parallel rivojlanadi. Bobur o‘z faoliyatini tasvirlar ekan, u o‘z xarakteri, dunyoqarashi va qarorlarining oqibatlarini ham tahlil qiladi. Bu jihat tarixiy matnni oddiy xronikadan farqlaydi. Muallif nafaqat “nima bo‘ldi”, balki “nega bo‘ldi” degan savolga javob izlaydi. Shu orqali tarix sababiylik asosida tushuntiriladi va insoniy omil uning markaziy unsuriga aylanadi. Bobur talqinida tarixiy voqealar ko‘pincha insoniy fazilatlar bilan bog‘lanadi. Jasorat, qat’iyat, beqarorlik yoki shoshqaloqlik kabi xususiyatlar siyosiy natijalarni belgilovchi omillar sifatida tasvirlanadi. Bu yondashuv tarixni faqat tashqi kuchlar harakati emas, balki shaxsiy sifatlarning natijasi sifatida ko‘rsatadi. Shu bilan birga, muallif ba’zan omad va taqdir omillarini ham tan oladi. Natijada tarix inson irodasi va muqarrarlik o‘rtasidagi muvozanat sifatida talqin qilinadi.

Badiiy jihatdan shaxs va tarix munosabati kuzatuvchi va ishtirokchi nuqtai nazarining almashinuvi orqali ifodalanadi. Ba’zi o‘rinlarda muallif voqeani ichkaridan, bevosita qatnashchi sifatida tasvirlasa, boshqa joylarda u tashqi kuzatuvchiga aylanadi. Bu usul tarixiy masofani yaratib, voqealarni baholash imkonini beradi. Natijada o‘quvchi nafaqat hodisani ko‘radi, balki uning ma’nosini ham anglaydi. Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, Bobur tarixni shaxsiy hayotdan ajratmaydi. Inson taqdiri tarixiy jarayonning kichik

qismi emas, balki uning faol tarkibiy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, muallif asarlarida tarix — inson faoliyati maydoni, shaxs esa tarixni anglash va yaratish vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu hol Bobur merosini oddiy tarixiy manba emas, balki badiiy tafakkur asosida yaratilgan tarixiy o‘zini anglash shakli sifatida baholash imkonini beradi.

Bobur asarlarida makon va tabiat tasvirlari ham shaxs va tarix munosabatini ochishda muhim poetik vosita vazifasini bajaradi. Muallif turli shaharlar, tog‘lar, daryolar va iqlimni tasvirlar ekan, ularni faqat geografik ma’lumot sifatida bermaydi, balki ruhiy holati bilan bog‘laydi. Masalan, vatandan uzoqlashgan paytlarda tabiat manzaralari sog‘inch va iztirob kayfiyatida tasvirlanadi, g‘alaba yoki muvaffaqiyat davrlarida esa makon keng va yorug‘ obrazlarda ifodalanadi. Demak, tarixiy makon shaxs ruhiyatining aksiga aylanadi va tarixiy voqelik psixologik talqin kasb etadi. Bobur tarixni yozishda vaqt tushunchasiga ham o‘ziga xos yondashadi. U ayrim davrlarni batafsil, boshqalarini qisqa tasvirlaydi. Bu tanlov voqeaning siyosiy ahamiyatidan ko‘ra muallif hayotidagi ma’naviy ta’siri bilan belgilanadi. Shunday qilib, tarixiy vaqt subyektiv ahamiyat darajasiga ko‘ra tartiblanadi. Bu esa muallif tarixni kronologik tizim emas, balki xotira tizimi asosida qurayotganini ko‘rsatadi.

Bobur shaxsiy hayoti bilan davlat ishlari o‘rtasida qat’iy chegara qo‘ymaydi. Oilaviy munosabatlar, do‘stlik, sadoqat yoki xiyonat kabi holatlar siyosiy qarorlar bilan bir qatorda beriladi. Natijada tarix faqat hukmdorlar faoliyati emas, balki insoniy munosabatlar majmui sifatida ko‘rinadi. Bu jihat tarixiy jarayonni insoniylashtiradi va uni umumiy ijtimoiy tajribaga yaqinlashtiradi. Shuningdek, muallif o‘z hayotini yozar ekan, o‘zini baholashga ham intiladi. Ba’zi qarorlarini to‘g‘ri, ayrimlarini esa xato deb e’tirof etadi. Bunday o‘z-o‘zini tahlil qilish usuli tarixiy shaxsni ideal qahramon emas, balki o‘zgarib boruvchi inson sifatida ko‘rsatadi. Shu orqali tarix yakunlangan voqealar to‘plami emas, balki tajriba orqali anglanadigan jarayon sifatida talqin qilinadi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida shaxs va tarix o‘zaro ajralmas hodisa sifatida talqin etiladi. Muallif tarixni faqat voqealar bayoni emas, balki inson tajribasi, xotirasi va ruhiy kechinmalari orqali anglangan jarayon sifatida yoritadi. “Boburnoma”da tarixiy haqiqat shaxsiy kuzatuv, baholash va o‘zini tahlil qilish orqali ma’nolantiriladi. Bobur yutuq va mag‘lubiyatlarni birdek tasvirlab, tarixiy jarayonda inson irodasi va tashqi omillar uyg‘unligini ko‘rsatadi. Natijada tarix inson hayotining tashqi foniga emas, balki uning faol shakllanish maydoniga aylanadi. Shu bois Bobur merosi tarixiy manba bilan badiiy tafakkur uyg‘unlashgan noyob adabiy hodisa sifatida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur, Z. M. (2002). Boburnoma (nashrga tayyorlovchi: S. Hasanov). Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Bobur, Z. M. (2006). Devon. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.

3. Dale, S. F. (2004). The Garden of the Eight Paradises: Bābur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483–1530). Leiden: Brill.
4. Azimov, A. (2014). Bobur va boburiylar davri madaniyati. Toshkent: Akademnashr.
5. Thackston, W. M. (1996). The Bāburnāma: Memoirs of Bābur, Prince and Emperor. Washington, DC: Mage Publishers.